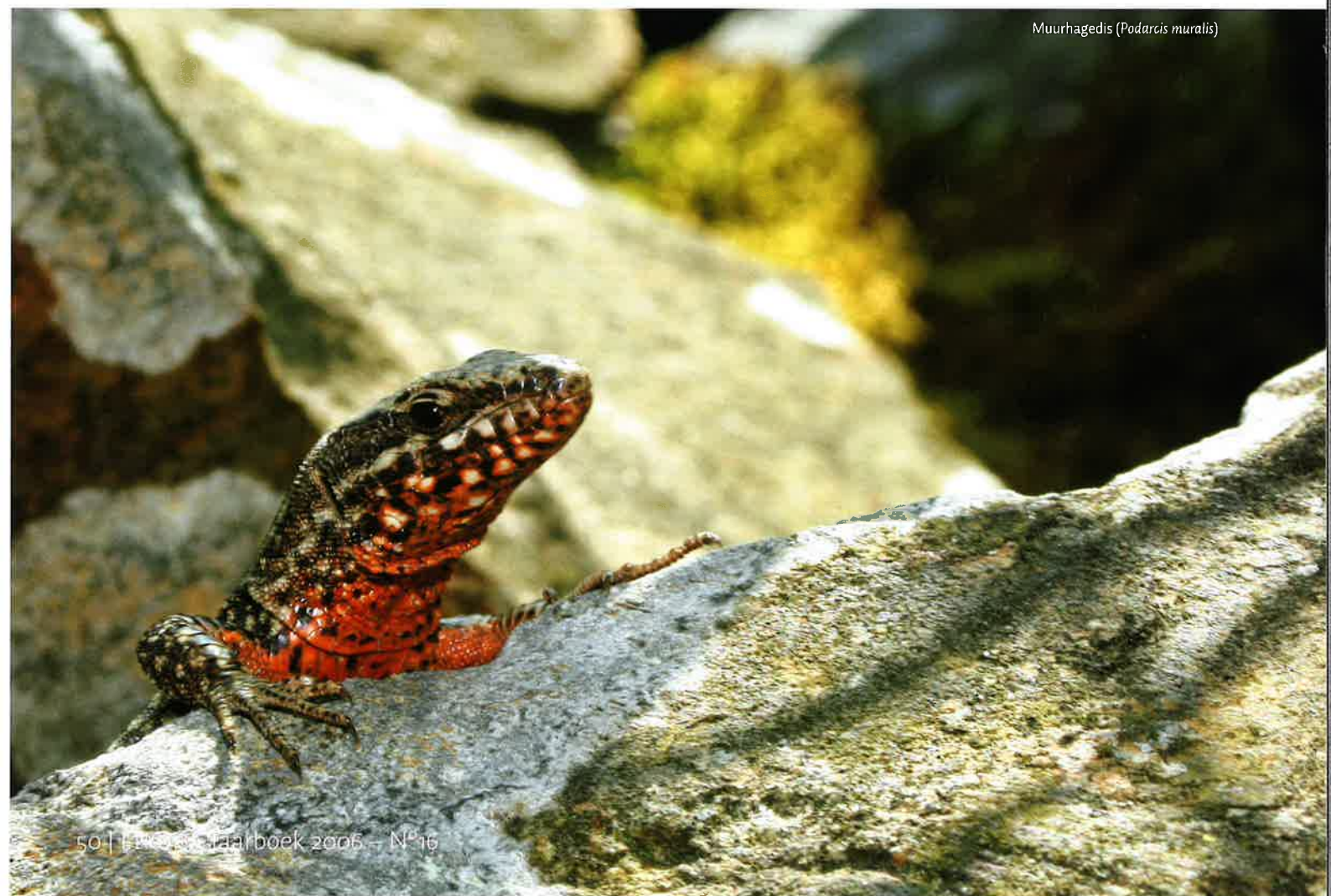

08. Reptielen op het voormalige spoortraject te Lanaken

Peter ENGELN, 1 Meilaan 13, B-3650 Dilsen-Stokkem

Muurhagedis (*Podarcis muralis*)

In 2006 werden 6 trajecten van het voormalige spoor te Lanaken, van Smeermaas tot Gellik, verschillende keren geïnventariseerd op het voorkomen van reptielen. Er werden 3 soorten gevonden, namelijk Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*), Hazelworm (*Anguis fragilis*) en Muurhagedis (*Podarcis muralis*). De Muurhagedis werd enkel aan de Nederlandse zijde, op amper 1 kilometer van de Belgische grens, waargenomen. Dit artikel zet de loop op alledrie de diertjes, en werpt een blik op hun toekomst.

Werkwijze

Tussen Lanaken en Maastricht telt het spoor, over een afstand van ongeveer 5 kilometer, 8 UTM-kilometerhokken. Al deze hokken zijn in 2006 6 keer onderzocht op de aanwezigheid van reptielen. De inventarisatierondes vonden plaats op geschikte dagen vanaf eind april tot begin oktober. Geschikte dagen zijn dagen met geen of een zwakke wind en een lichtbewolkte lucht. Meestal had de zoektocht in de vroege ochtenduren of na 17.00 uur plaats. In alle hokken werden reptielen waargenomen.

Levendbarende hagedis en Hazelworm staan op de Rode Lijst vermeld als zeldzaam, terwijl Muurhagedis van nature niet in Vlaanderen voorkomt, al zijn de laatste jaren toch verschillende 'nieuwe' populaties gesignaleerd.

Korte bespreking van de aanwezige soorten

Hazelworm (*Anguis fragilis*)

De Hazelworm is een pootloze hagedis. Hij kan tot 45-50 centimeter lang worden, maar gemiddeld zijn de dieren veel kleiner, ongeveer rond de 30 centimeter. De bovenzijde van het lichaam kan variëren in kleur, van brons- of koperkleurig tot geelbeige of beige. Over het midden van de rug loopt soms een lengtestreep. De flanken zijn donkerder dan de rug, de buik soms zelfs zwart. Jonge dieren zijn bij hun geboorte 7-10 centimeter lang en bezitten een typisch kleurpatroon. Ze zijn feller van kleur, meer goudkleurig met een zwarte rugstreep, zeer donkere flanken en buik. Hazelwormen hebben een stevige lichaamsbouw, wat het gevolg is van het bezit van beenplaten die onder de gladde, ongekielden en goed op elkaar aansluitende schubben liggen.

In Vlaanderen heeft de Hazelworm een voorkeur voor beboste biotopen, loof- en gemengd bos (dikwijls op hellingen) en broekbossen. De meeste dieren houden zich op in de overgangszones tussen bos en meer open vegetaties (grasland, heide), langs bospaden en in kapvlakten. Hazelwormen vindt men ook frequent langs holle wegen, houtwallen, weg-, spoorweg- en kanaalbermen, zandgroeven en op kalkhellingen. De Hazelworm heeft een uitgesproken

verborgen levenswijze en houdt zich schuil onder houtstronken, stenen, planken enzovoort.

In België wordt de Hazelworm gesignaleerd in alle provincies. Hij is ook in Vlaanderen algemeen verspreid en vermoedelijk is het voorkomen onderschat omdat het dier een sterk verborgen levenswijze heeft.

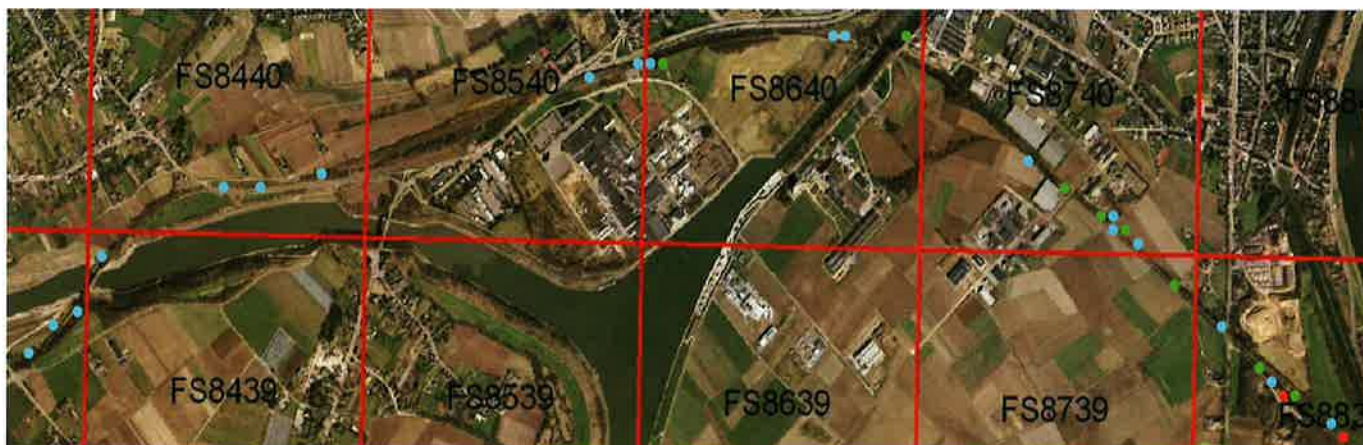
Te Lanaken zien we 2 verspreidingsgebieden. Ten eerste zijn er de populaties van natte heideterreinen uit de Zijpbeekvallei en de Neerharenheide. Hier worden ze vooral gevonden op de overgangen van droge naar vochtige heide met verspreid staande opslag van berk (*Betula verrucosa*), vuilboom (*Rhamnus frangula*) en gagel (*Myrica gale*). Ook wordt de soort frequent waargenomen in de halfopen loofbossen rond de Aspermansvijver en in de vochtige hooiweiden van Daelbroek en de Asbeek. Daarnaast is er de populatie van het voormalige spoor Lanaken-Maastricht.

Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*)

De Levendbarende hagedis is een kleine hagedis met een lichaamslengte van 5-6,5 centimeter en een relatief lange staart van 8-11 centimeter. De grondkleur op de bovenzijde van het lichaam kan sterk variëren: licht-, grijs-, groen-, rood- tot diep donkerbruin met een zeer variabel patroon van vlekken en/of strepen. Op de bovenzijde van de rug bevinden zich veelal donkere vlekken, soms met een witachtige streep in het midden. Kin en keel zijn witachtig, de buik is beige, geel of oranje, niet of wel bezaaid met zwarte stippen of vlekjes. Bij de wijfjes is de buik meestal beige tot lichtgeel, met weinig donkere stippen. De mannetjes echter hebben een donkergele tot oranje buik, met veel en vrij grote zwarte vlekken. Het kleurpatroon op de rug is bij de vrouwtjes vaak gestreept terwijl de mannetjes gevlekt zijn. Pasgeboren hagedissen hebben een lichaamslengte van 2 centimeter en een staartlengte van 2-3 centimeter. Bij de jonge hagedissen zijn zowel de rug als de buik diep donkerbruin gekleurd en is er op de rug en de flanken een vage tekening van lichtere strepen en/of vlekken.

De voorkeurbiotop van de Levendbarende hagedis is vochtig heide- en veenveld met Dopheide, Pijpenstrootje en Beenbreek en met opslag van berk en Grove den. Verder komt ze ook voor in lijnvormige landschapselementen zoals bosranden, wegen en brandgangen in bossen, wegbermen, spoorwegtaluds, dijken, hagen, houtwallen en holle wegen.

Figuur 1: Ligging van de onderzochte UTM-hokken en de waarnemingen. ● Levendbarende hagedis. ● Hazelworm. ● Muurhagedis.

1-3. Hazelworm (*Anguis fragilis*), 4. Muurhagedis (*Podarcis muralis*), 5. Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*).

In ons land komt de Levendbarende hagedis in alle provincies voor, wel lokaal en in wisselende dichtheid.

Te Lanaken komt de Levendbarende hagedis voor in bijna dezelfde biotopen als de Hazelworm. Ten eerste zijn er de populaties van de regio Zijpbeekvallei-Neerharenheide. Hier worden ze vooral gevonden op de overgangen van droge naar vochtige heide en vindt men de hoogste dichtheden op de overgangen van geplagde stukken naar gesloten heidevegetatie. Rond de Aspermansvijver zitten ze vooral tussen de pijpenstrovevegetatie naar de oever toe. De tweede locatie is het voormalige spoor te Lanaken, waar de soort in bijna alle UTM-hokken voorkomt.

Muurhagedis (*Podarcis muralis*)

De Muurhagedis is een kleine, afgeplatte hagedis met een lichaamslengte van 6,5 centimeter en een relatief lange staart van 12 centimeter. De bovenzijde is bruinachtig met zeer fijne beschubbing. Ze heeft een grote kop met opvallend slaapschild, een ongetande halskraag. De mannetjes hebben een ingewikkelde rugtekening met veel variaties, soms networmig of met laterale strepen. Ze hebben donkere flanken. De onderzijde is wit, roze, geel en vooral bij mannetjes oranje of baksteenkleurig met zwarte vlekjes. Oude dieren hebben enkele blauwe vlekjes op de flanken. In de paartijd hebben ze een verdikte staartwortel. De wijfjes hebben donkere flanken met 2 licht gekleurde flankstrepen. De kleuren van de buikzijde zijn zoals bij het mannetje, maar met puntvormige vlekjes. De juvenielen lijken min of meer op vrouwtjes maar de buikzijde is wit.

De Muurhagedis is in België van oudsher een bewoner van thermofiele plaatsen in de vallei van de Maas en in de valleien van haar bijrivieren. De meest noordelijke populaties van West-Europa leven langs de Maas op enkele terreinen in Maastricht in Nederland (Tilmans *et al.*, 2003). Deze Nederlandse populaties leven geïsoleerd van de populaties in Wallonië. Over heel haar verspreidingsgebied prefereert de Muurhagedis structuurrijke biotopen en in het noordwestelijke areaal vooral door de zon beschenen, eerder droge biotopen waar voldoende stenen of surrogaten ervan (betonplaten, oude muren enzovoort) aanwezig zijn.

In Vlaanderen komt de soort niet voor. Het klimaat is te koud voor een succesvolle voortplanting, althans tot voor kort. Langs de spoorwegberm van het rangeerstation te Muizen (Mechelen) foerageert al enkele jaren een populatie Muurhagedissen. De populatie doet het relatief goed en wordt op zo'n 50 tot 100 dieren geschat. De herkomst van deze populatie is niet bekend maar vermoedelijk is ze geëvolueerd uit een vrijwillige of accidentele introductie. Tot op heden zijn er geen gegevens hierover, maar het betreft in elk geval de Atlantische ondersoort *P. muralis brogniardi*, die onder meer ook in de Ardennen voorkomt. Andere plaatsen waar Muurhagedissen in Vlaanderen voorkomen, zijn Oud-Heverlee (eveneens langs een spoorwegberm), Lochristi en Zaffelare. Laatstgenoemde 2 locaties zijn sterk geïsoleerd en zijn het gevolg van een accidentele introductie van een paar dieren via import van natuurstenen en bladgrond.

Ondanks het feit dat alle momenteel in Vlaanderen voorkomende populaties

Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*).

Muurhagedissen een gevolg zijn van antropogene introducties, lijkt het ons toch de moeite waard deze populaties te behouden en een beheer na te streven waardoor deze reptielen kansen krijgen om hun populatieaantal te versterken. De huidige opwarming van het klimaat lijkt hen in elk geval favorabel. Bovendien hebben vooral de spoorwegbermpopulaties in Muizen en Oud-Heverlee de mogelijkheid zich verder uit te breiden. Ze bezetten er een niche die nog niet is ingenomen door andere reptielen zoals de Levendbarende hagedis, hoewel laatstgenoemde her en der ook wel langs spoorwegbermen wordt gesignaleerd.

Te Lanaken zitten ze op 1 kilometer van de Belgische grens, nabij Maastricht.

De bezochte trajecten

Traject 1, van het Belvédèreproject tot aan de Nederlands-Belgische grens

Dit is het traject met de meeste waarnemingen. Dit komt door de hoge verscheidenheid waarmee de biotopen zich afwisselen, van bijna puur ballastbed met verspreidstaande struikjes, over mooi gehakte volkstuintjes met veel overhoekjes naar dichtgegroeide rails met oudere bomenrijen en verschillende besdragende struiken. Alle soorten werden er gezien in vrij hoge dichtheden. Vanaf de grens tot aan de brug zagen we voornamelijk Levendbarende hagedissen, zowel volwassen dieren als juvenielen en verschillende Hazelwormen. In het begin liggen de stenen en bielzen van het spoor als een soort van warme eilandjes verspreid tussen de grassen en de ruigtekruiden en is er een dichte bramenrand die het spoor scheidt van de omliggende akkers en weilanden. Hier werd bijna elke 2 meter wel een Hazelworm of Levendbarende hagedis gevonden. Hoe dicht men de brug nadert, hoe smaller ook het pad wordt. Hier heerst een ijle structuur van Zoete kers (*Prunus avium*), es (*Fraxinus excelsior*) met een ondergroei van vlier (*Sambucus nigra*) en Eénstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*). Hier werd enkel nog de Hazelworm aangetroffen. Juist over de brug beginnen de volkstuintjes waar regelmatig Hazelwormen worden aangetroffen onder golfplaten, stukken hout en ander afval. We zagen onze eerste Muurhagedis op een steenhoop overgroeid met bramen. Hoe dichterbij de buurt van het Belvédèreproject, des te opener de vegetatie, hoe groter de steeneilanden ... hoe meer Muurhagedissen!

Traject 2, van de Nederlands-Belgische grens tot aan de Zuid-Willemsvaart

Omdat het spoor hier grotendeels begroeid is met voornamelijk Boswilg (*Salix caprea*), meidoorn, vlier, es en Zomereik (*Quercus robur*), werden hier slechts weinig warmteminnende reptielen waargenomen. Het spoor wordt aan de ene zijde begrensd door het industrieterrein en aan de andere zijde door een grote verruigde vlakte die gekenmerkt wordt door een vegetatie van Boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) en Bijvoet (*Artemisia vulgaris*). Enkel aan de 2 uiteinden van dit traject werden dieren waargenomen. Hazelworm werd gezien in de beboste taluds aan de oevers van de Zuid-Willemsvaart en op de overgang van het mooi gemaaid gazonnetje van de fabriek GOBO naar het spoor. Voorts werden ook vlak aan de grens 4 exemplaren gezien, zonnend onder enkele plasticen golfplaten. Ten slotte zagen we net in het midden van dit traject 1 Levendbarende hagedis, zonnend op een boomstronk.

Traject 3, van de Zuid-Willemsvaart tot de N78

Dit traject bestaat uit een grote open vlakte met een pioniersvegetatie van verschillende soorten mos en Klein hoefblad (*Tussilago farfara*), met in het midden een met braam begroeide berg van gestapelde treinbielzen. Dit deel telt slechts 2 waarnemingen van Levendbarende hagedis, beide zonnend op deze bielzen.

Traject 4, de omgeving van het voormalige station van Lanaken

De omgeving van het voormalige station is door een combinatie van gevarieerde verticale vegetatiestructuur van meidoorn, vlier en Hondсроos (*Rosa canina*) doorweven met vooral veel Boerenwormkruid, Wilde peen (*Daucus*

carota), Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*) en Struisgras (*Agrostis gigantea*) en doorsneden door een warmteabsorberend basaltbed, ideaal voor reptielen. Levendbarende hagedis werd hier zonnend aangetroffen op de muurtjes en uitgebroken perrontegels van het voormalige stationsgebouw, op de her en der gestapelde treinbielzen en tussen de iets meer begroeide sporen. Hier werden geen juvenielen waargenomen.

Er werd slechts 1 Hazelworm aangetroffen die voldoende warmte probeerde op te doen vanonder een plastieken geel deksel.

Traject 5, het spoor evenwijdig aan de Langkeukelbeek

Het oostelijke deel van dit traject is verbost met voornamelijk Zachte berk (*Betula pubescens*), Zomereik en Boswilg. Hier werden geen waarnemingen verricht. Als men dit traject westwaarts volgt, komt men via een halfopen bebossing van berk en Hondсроos uit op een volledig open smal stuk spoor met verspreid staand bramenstruweel dat aan beide zijden begrensd wordt door akkers. Hier werden naast enkele volwassen Levendbarende hagedissen ook verschillende juvenielen gevonden. Het plaatselijke openkappen van vooral het oostelijke deel zou deze populatie zeer ten goede komen.

Traject 6, de taluds van het Albertkanaal te Gellik

Hier werden tijdens de onderzoeksperiode zowel volwassen dieren als juveniele Levendbarende hagedissen in grote dichtheden aangetroffen. Vooral de betonnen afwateringsgoten en het kleine stukje spoor dat het gebied kruist aan de zuidkant doen dienst als favorabele zonneplekjes. Er zijn meldingen dat op de taluds ook Hazelwormen zouden voorkomen. Dit kon niet bevestigd worden, ondanks het feit dat de biotoop ervoor geschikt is.

Bedreigingen

De plannen om het spoor Lanaken-Maastricht definitief weer in gebruik te nemen voor goedertransport krijgen aan Belgische zijde al vorm. Hier is men op en naast het spoor al gestart met het verwijderen van de bomen en andere vegetatie, jammer genoeg zonder rekening te houden met deze beschermde dieren. Aan Nederlandse zijde daarentegen heeft spoorwegbeheerder ProRail samen met de Stichting RAVON speciaal daarvoor een plan ontwikkeld. ProRail treft specifieke maatregelen om te voorkomen dat de hagedissen straks worden bedreigd als er weer goederentreinen tussen Maastricht en Lanaken rijden. Zo zal ProRail nieuw leefgebied creëren en de reptielen in een speciaal afgeschermd gebied plaatsen zolang er werkzaamheden plaatsvinden.

Langs de spoorlijn ter hoogte van de brug Zuid-Willemsvaart tot aan de vuilstort zullen speciale stapelmuren aangelegd worden die een ideale leefplek vormen voor de Muurhagedis. Het diertje gebruikt de muren om zich op te warmen, zich in te verschuilen, eieren in af te zetten en in te overwinteren. Deze speciale muren van ongeveer 1,5 tot 2 meter hoogte bestaan uit op elkaar gestapelde natuurstenen vol holen en spleten. De muren van elk 50 meter lang komen over een afstand van maar liefst 1 500 meter en worden steeds afgewisseld met struikgewas en andere begroeiing. Daarnaast zullen er langs het hele spoortraject stevige houtstapels worden aangelegd waar vooral de Levendbarende hagedis en de Hazelworm zich thuis voelen. Daarnaast zal er alleen waar nodig gekapt worden. Het snoeien zal voortaan in fases gebeuren om te voorkomen dat te veel beplanting ineens verdwijnt.

Misschien kunnen wij een voorbeeld nemen aan deze maatregelen en deze biotoopjes ook aan onze kant van de grens aanleggen. Mogelijk gaat er zich dan ooit een eerste echte autochtone populatie Muurhagedissen in Vlaanderen vestigen. Wie weet kunnen we dan de populaties Levendbarende hagedis en Hazelworm behouden ... Het vergroot in elk geval de kans. Misschien is het een optie dat de gemeente Lanaken een subsidie geeft aan bedrijven die aan het spoor gevestigd zijn en die hun terreinen hagedisvriendelijk willen inrichten?

Voor de populatie Muurhagedissen is het in feite ook goed dat het spoor weer gebruikt gaat worden. Ze hebben immers baat bij een 'open spoor', zonder al te veel onkruid, struikgewas en bosjes. Deze hagedissen hebben vrij liggende stenen rondom het spoor nodig om zich op te warmen en te verstoppen. Een niet verwilderd spoor draagt dus bij tot het behoud en de verdere verspreiding van de Muurhagedis. Uit een Duits onderzoek blijkt dat de Muurhagedis zich prima thuis voelt op en naast het spoor, zelfs wanneer daar regelmatig treinen voorbijkomen. Blijkbaar wennen de hagedissen aan het rijden van de treinen. Het spoor vormt voor de hagedissen bovendien ook een belangrijke weg om naar elders te trekken. Alhoewel spoor en trein op zich geen probleem vormen voor de Muurhagedissen, is het toch belangrijk om waakzaam te blijven, vooral wat het onderhoud van berm en rails betreft: herbiciden betekenen immers wél een bedreiging. De reactivering van de lijn Lanaken-Maastricht dient dus kritisch te worden opgevolgd.

Besluit

Waarschijnlijk zal het, na openstelling van het spoor en na uitvoering van de beschermingsmaatregelen aan Nederlandse zijde, niet lang duren vooraleer de eerste Muurhagedissen aan Belgische zijde van de grens wonen. Waarschijnlijk zal dit ten koste gaan van de al aanwezige populatie, de iets meer vochtminnende, Levendbarende hagedis, die zich waarschijnlijk zal moeten terugtrekken in de iets meer begroeide randen.

Samenvatting

Tijdens 6 inventarisatierondes over het voormalige spoor Lanaken-Maastricht werden 3 soorten reptielen waargenomen. Levendbarende hagedis is hier momenteel het meest voorkomende 'zichtbare' reptiel, met waarnemingen in liefst 7 van de 8 UTM-hokken. De verborgen leefwijze van de Hazelworm maakt een goede inschatting van de populatieomvang en voorkomen onmogelijk. Toch troffen we deze soort aan in 4 UTM-hokken en vermoeden we haar voorkomen in 1 bijkomend hok. Muurhagedis werd slechts gezien op 1 deel van het traject aan Nederlandse zijde. Hoelang het duurt vooraleer de Muurhagedis de laatste kilometer van dit spoor tot aan de Belgische grens zal koloniseren en of dit eventueel ten koste gaat van de Levendbarende hagedis, zal de toekomst moeten uitwijzen.

Referenties

- BAUWENS, D. & K. CLAUS, 1996. Verspreiding van amfibieën en reptielen in Vlaanderen.
HYLA WEBSITE: <http://www.hylawerk-groep.be>
TILMANS, R.A.M., C.M.M. MOORS & B. CROMBAGHS, 2003. Nieuwe kansen voor de muurhagedis. Natuurhistorisch maandblad.
<http://www.stationsweb.nl>, 2006. Speciaal plan voor behoud reptielen spoorlijn Maastricht-Lanaken.
Het Financiële Dagblad, 2004. Heringebruikname Lanaken-Maastricht nog onzeker: Hagedis vertraagt vrachtlijn.